

The Capacities of Sufism in Burkina Faso with Emphasis on Cultural and Social Interaction

Soumaila Zalle¹

PhD student in Islamic Studies, Higher Education Complex
of Language, Literature and Culturology

Seyyed Hossein Sajjad²

President, Higher Education Complex of Language, Literature, and Culturalogy

Saeed Abiri³

Head, Department of Islamic Studies in Arabic

Received: 2024/02/04 | Accepted: 2024/03/06

Abstract

Sufism has generally secured a prominent place in West Africa, especially in Burkina Faso, due to its historical service to scholars and its struggle against colonialism and its agents. The social power or influence of Sufism represents a significant opportunity in this region. The aim of this study is to provide a deeper understanding of the capacities of Sufism in Burkina Faso to facilitate meaningful and effective collaboration, particularly in cultural and social domains. Currently, there are numerous capacities in this country, including religious, cultural, and spiritual resources, highlighted by the commonalities between Muslims, particularly between Shia and Sufi communities. Common subjects among Muslims include the Holy Quran, the esteemed Prophet, the status and respect of the Ahl al-Bayt in the Quran and Hadith, and shared historical and directional elements. Additionally, due to the importance placed on prayer, intercession, remembrance, and pilgrimage among Sufis, these topics serve as common grounds between Shia and Sufi traditions, which could be leveraged to design beneficial programs. However, regarding the social capacities of this region and its people, it is noted that the people of Burkina Faso naturally hold great respect for religious leaders, scholars, and congregational leaders. They turn to scholars for both material and spiritual issues. Consequently, both Shia scholars and Sufi leaders can play important roles in society. Enhanced coordination between Shia scholars and Sufi leaders, along with the activation of these capacities, could lead to effective cultural and social interaction. Yet, only a small fraction of the existing potential between Shia and Sufi communities has been utilized so far, which needs to be maximized.

This research was conducted using a field-based analytical approach and correspondence with some regional scholars.

Keywords: Sufi Figures and Scholars, Burkina Faso, Social Interaction, Cultural Interaction.

---

1. **E-mail:** zallesoumaila77@gmail.com

2. **E-mail:** samir201333@yahoo.com

3. **E-mail:** ghasedak_1010@yahoo.com

ظرفیت‌های صوفیه در بورکینافاسو با تأکید بر تعامل فرهنگی اجتماعی

سوماعیل زالی^۱

دانشجوی دکترا، جامعه المصطفی العالمیه

سید حسین ساجد^۲

دکتری مدیریت، جامعه المصطفی العالمیه

سعید عبیری^۳

دکترای تخصصی، جامعه المصطفی العالمیه

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۱۵ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۱۶

چکیده

صوفیه عموماً در غرب آفریقا به‌ویژه در کشور بورکینافاسو، به دلیل سابقه آنان در خدمت به علما و مبارزه ایشان با استعمار و عواملش، جایگاه مناسبی در بدنه جامعه یافته و یکی از فرصت‌های مهم این منطقه، قدرت یا تأثیر اجتماعی صوفیه است. هدف این بحث، آشنایی بیشتر با ظرفیت‌های صوفیه در بورکینافاسو است تا با آنان به‌ویژه در زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی همکاری‌های مفید و مؤثری داشته باشیم. هم‌اکنون ظرفیت‌های بسیاری در این کشور وجود دارد؛ از جمله ظرفیت‌های دینی، فرهنگی و مذهبی که عبارت است از وجود مشترکات بسیار بین مسلمانان خصوصاً بین شیعه و صوفیه. از موضوعات مشترک بین مسلمانان می‌توان به قرآن کریم، شخصیت نبی مکرم اسلام، جایگاه و منزلت اهل بیت در قرآن و روایات، و تاریخ و قبله واحد اشاره کرد. البته با توجه به اهمیت دعا، توسل، ذکر و زیارت نزد صوفیه،

1. E-mail: zallesoumaila77@gmail.com

2. E-mail: samir201333@yahoo.com

3. E-mail: ghasedak_1010@yahoo.com

این موضوعات از مشترکات بین شیعه و صوفیه است و می‌تواند بر اساس همین نقاط مشترک، برنامه‌های خوبی تنظیم کرد. اما درباره ظرفیت‌های اجتماعی این منطقه و مردم آن باید گفت که مردم بورکینافاسو به طور طبیعی برای شیخ یا عالم دینی و امام جمعه یا جماعت احترام بسیاری قائل‌اند. آنان برای حل مشکلات مادی و معنوی خود به علما مراجعه می‌کنند و بنابراین، هم علمای شیعه و هم بزرگان صوفیه می‌توانند نقش مهمی در جامعه ایفا کنند و با هماهنگی بیشتر علمای شیعه و صوفیه و فعال کردن این ظرفیت، می‌شود به تعامل فرهنگی و اجتماعی خوب و مؤثری دست یافت؛ ولی تا کنون بخش اندکی از ظرفیت‌های موجود بین شیعه و صوفیه فعال شده است که لازم است به حداکثر ممکن برسد.

این پژوهش به صورت میدانی - تحلیلی و با مکاتبه با برخی از علمای منطقه انجام شده است. در این مقاله در صدیم به این موضوعات پردازیم:

۱. جایگاه صوفیه در بورکینافاسو؛
۲. ظرفیت‌های صوفیه در بورکینافاسو؛
۳. تعامل فرهنگی و اجتماعی شیعه با صوفیه در بورکینافاسو.

واژگان کلیدی

شخصیت‌ها و علمای صوفی، بورکینافاسو، تعامل اجتماعی، تعامل فرهنگی.

مقدمه

یکی از فرصت‌های بی‌نظیر قارهٔ افریقا، حضور قدرتمند طرق صوفیه و جایگاه اجتماعی مهم آنهاست. اغلب مسلمانان به‌ویژه در غرب این قاره، از پیروان طرق صوفیه‌اند و طریقهٔ «تیجانیه» و «قادریه» بیشترین جمعیت را در این منطقه به خود اختصاص داده‌اند. برخی از پژوهشگران بر آن‌اند که فقط پیروان طریقهٔ «تیجانیه» در قارهٔ افریقا به صد میلیون نفر می‌رسند. صوفیه به‌ویژه طریقهٔ «تیجانیه»، در کشور بورکینافاسو نیز سال‌های متمادی جایگاه اجتماعی و دینی درخور توجهی داشته‌اند و در عصر حاضر نیز از همان جایگاه ویژه برخوردارند؛ از این رو ظرفیت‌های فراوانی دارند که با شناختن و فعال کردن این ظرفیت‌ها می‌توان تعامل دینی - فرهنگی ثمربخشی با آنان داشت. لذا موضوع پژوهش پیش رو، ظرفیت‌های صوفیه در بورکینافاسو با تأکید بر تعامل فرهنگی اجتماعی است.

این تحقیق با هدف آشنایی بیشتر با ظرفیت‌های صوفیه معاصر در بورکینافاسو برای تعامل پویا با آنان به‌ویژه تعامل فرهنگی - اجتماعی صورت گرفته است و با توجه به جست‌وجوهای انجام‌شده، پژوهشی با این موضوع یافت نشد. البته کارهایی نزدیک به این موضوع یا مشابه آن وجود دارد؛ مانند کتاب «تصوف در غرب افریقا و تأثیرپذیری از مکتب اهل بیت» از سیدمحمد شاهدی (۱۳۹۷ش).

شایسته است که قبل از ورود به اصل بحث، مفاهیمی کلیدی مانند «بورکینافاسو» و «صوفیه» را تعریف کنیم. همچنین مهم‌ترین و مشهورترین علمای تیجانیه را که تأثیر میدانی در منطقه دارند، معرفی کنیم.

مفاهیم

۱. بورکینافاسو

بورکینافاسو (Burkina Faso) که تا سال ۱۹۸۴م «فولتای علیا» نامیده می‌شد، کشوری است که به دریا راه ندارد و نزدیک‌ترین ساحل به آن، سواحل اقیانوس اطلس است

که حدود پانصد کیلومتر از بورکینافاسو فاصله دارد. بورکینا پیش‌تر از مستعمرات فرانسه بود؛ اما امروزه کشوری مستقل با حکومت جمهوری است که هر پنج سال انتخابات در آن برگزار می‌شود. پایتخت و بزرگ‌ترین شهر این کشور، «واگادوگو» (Ouagadougou) نام دارد. بورکینافاسو از دو کلمه در زبان محلی («موره» و «جولا») ترکیب شده که به معنای «سرزمین آزادگان» یا «میهن مردم پاک» است.

بورکینافاسو در بخش غربی قاره افریقا قرار دارد و مساحت آن حدود ۲۷۴,۲۰۰ کیلومتر مربع است. شش کشور با بورکینافاسو هم‌مرزند که بدین قرارند: «جمهوری مالی» از شمال و غرب، «نیجر» از شرق، «بنین» از جنوب شرقی، و «توگو»، «غنا» و «ساحل عاج» از جنوب.

زبان رسمی بورکینافاسو «فرانسوی» است. البته برخی مردم به‌ویژه دانشجویان و بازرگانان زبان انگلیسی را نیز بلدند. همچنین عموم مردم با زبان‌ها و لهجه‌های بومی و محلی مثل «موره»، «جولا»، «فولا» و... نیز صحبت می‌کنند. بزرگ‌ترین زبان محلی «موره» است که حدود ده میلیون گویشور دارد. جمعیت کنونی بورکینافاسو حدوداً ۲۳ میلیون نفر است و واحد پول آن فرانک CFA غرب افریقا است. رئیس‌جمهور کنونی بورکینافاسو (سال ۲۰۲۳م) آقای ابراهیم تراثوره است.

اکثر مردم بوکینا فاسو مسلمان‌اند که حدود شصت درصد جمعیت این کشور را تشکیل می‌دهند. حدود بیست درصد نیز مسیحی، و اغلب از مسیحیان کاتولیک‌اند و عده‌ای نیز هنوز بر دین طبیعت‌پرستی باقی‌اند. این در حالی که در سال ۲۰۰۲م، مسلمان ۴۸.۶ درصد، مسیحیان ۱۶.۷ درصد و پیروان ادیان بومی ۳۴.۱ درصد گزارش شده بودند (Meton. J. G. & Bauman. Clio, 2002)

دانشمندان بر سر مبدأ اشتقاق کلمه «صوفی» اختلاف نظر دارند. اکنون اجمال آنچه را علمای لغت و فرهنگ‌نویسان درباره‌ی این واژه بیان کرده‌اند از نظر می‌گذرانیم:

۱. برخی گفته‌اند که صوفیان به واسطه‌ی پاکی و صفای دلشان و به خاطر خلوص عملشان به «صوفی» ملقب شده‌اند. به قول بشر بن حارث «صوفی آن است که دلش نسبت به خدا بی‌ریا و باصفا باشد» (کلاباذی، ۱۴۰۰، ص ۲۵)؛

۲. گروه دیگری تصور می‌کنند صوفیان از این نظر صوفی نام گرفته‌اند که در حضور خداوند در مرتبه‌ی (صف) اول قرار دارند و این بدان سبب است که سیر آرمان‌های ایشان و حرکت قلبشان به سوی اوست. به هر حال چنانچه کلمه‌ی صوفی به صف (مرتبه) راجع باشد، ناچار صورت این کلمه «صفی» خواهد بود، نه «صوفی» (کلاباذی، ۱۴۰۰، ص ۲۵)؛

۳. بعضی دیگر گفته‌اند ایشان را از آن جهت صوفی خوانده‌اند که صفاتشان شبیه به صفات «اصحاب صُفّه» است که در زمان پیامبر خدا به سر می‌بردند. اصحاب صُفّه، یار و دیار را ترک می‌گفتند و از خاندان و دوستان دوری می‌کردند و از متاع دنیا فقط به اندازه‌ی ضرورت برمی‌داشتند تا بدن عریان خویش را بپوشانند و رنج گرسنگی را التیام بخشند (کلاباذی، ۱۴۰۰، ص ۲۵)؛

۴. آخرین نظر در این باره آن است که گفته‌اند صوفیان را به خاطر عادت‌ی که به پوشیدن صوف (پشم) داشته‌اند صوفی گفته‌اند (کلاباذی ۱۴۰۰ ص ۲۵). البته بسیاری از مطالب گفته‌شده درباره‌ی ریشه‌ی کلمه‌ی صوفی، قابل جمع است.

در این پژوهش، هنگامی که از صوفیه سخن گفته می‌شود، بیشتر فرقه‌ی تیجانیه مد نظر است؛ زیرا بقیه‌ی فرقه‌ها در اقلیت‌اند.

۲-۱. تاریخچه اجمالی از منشأ ورود صوفیه به بورکینافاسو

تاریخ دخول دین مبین اسلام به سرزمین سودان غربی یا غرب آفریقای کنونی به قرن هفتم یا دهم هجری برمی گردد (باری و دیگران، ۱۴۲۸، ص ۲۷). اسلام در پیشرفت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی منطقه نقش مهمی داشت؛ به ویژه در مراکز مهم آن مثل «تنبکتو»، «غاوو» و «جنی» (صحرآوی، ۲۰۱۹، ص ۱۲۴). در قرن شانزدهم م، فرهنگ اسلامی در غرب آفریقا به اوج خود رسید. البته این منطقه یکنواخت نبوده است و برخی از کشورهای این ناحیه بعداً تشکیل شده اند؛ لذا ورود اسلام به «فولتای علیا» (بورکینافاسو) را در حدود قرن شانزدهم م ذکر کرده اند (Anta diop paris: 1960).

اما ورود صوفیه به ویژه تیجانیه تقریباً به اوائل قرن بیستم میلادی برمی گردد؛ زیرا نخستین مبلغ مشهور تیجانیه در فولتای علیا از شاگردان شیخ حماه الله است که در حدود سال ۱۸۸۱م و اول قرن چهاردهم هجری قمری در کشور مالی متولد شد. شاگردان ایشان از قبایل مختلف و مناطق متعددی بودند. از جمله مهم ترین مبلغانی که ایشان تربیت کرد و به عنوان «مقدم» (نماینده و یار و وزیر شیخ در منطقه دیگر) به مناطق موسی (فولتای علیا) اعزام نمود می تون از ابوبکر میگای اول (شهر رحمت الله)، ابوبکر موسی و ابراهیم و یدروغو (شهر تسلیم) نام برد که همه این مشایخ در فولتای لعلیا (اسم سابق بورکینافاسو) زاویه تشکیل دادند و به تبلیغ تیجانیه پرداختند (ابن معاذ، ۱۹۸۸، ص ۲۳۶-۲۳۵). برخی از مشایخ از فارغ التحصیلان کشور سنگال نیز هستند و اغلبشان تیجانیه اثنا عشری اند.

۲-۲. فرقه های صوفی بورکینافاسو

صوفیه طرق مختلف دارند، ولی در غرب آفریقا همچون کشور بورکینافاسو، غالباً فرقه تیجانیه پیروان زیادی را دارد که اغلب آنها یا تیجانیه یازده (۱۱) یا تیجانیه دوازده (۱۲) هستند و شیوخ متعددی دارند که همه به شیخ تیجانی منتسب می شوند.

البته در کنار تیجانیه، فرقه‌های قادریه، شاذلیه، نقشبندیه، حفاة (کسانی که پابره‌نه راه می‌روند) وجود دارند، ولی به‌نوعی اقلیت محسوب می‌شوند. تقریباً تمام صوفیه در غرب افریقا از لحاظ فقهی از مذهب مالک پیروی می‌کنند؛ ولی ذکرهایی که می‌گویند با هم متفاوت است. در ادامه مطالبی مختصر درباره تیجانیه بیان می‌کنیم.

شیخ احمد، پایه‌گذار تیجانیه، کیست؟

بر اساس آنچه در کتاب‌های تیجانیه آمده است، ایشان ابوالعباس، احمد بن محمد بن المختار بن احمد بن محمد النجانی نام دارد که در سال ۱۱۵۰ ق مطابق با ۱۷۳۷ م (المغربی الفاسی، ۲۰۱۲، ج ۱، ص ۲۳) در روستای «عین ماضی» الجزایر به دنیا آمد. در واقع پدر بزرگش که به آنجا مهاجرت کرده و ساکن شده بود، از قبیله‌ای به تیجانی یا تجانا همسری برگزید. بنابراین شیخ احمد به دایی‌هایش نسبت داده شده است. ابوالعباس در عین ماضی بزرگ شد. او قرآن کریم از بر کرد و برای طلب علم به شهرهای مختلف رفت و با مشایخ مختلف طرق صوفیه ملاقات کرد و از آنان تأثیر پذیرفت. او طریق صوفیه را از عده‌ای اخذ کرد و سفرهای علمی او به منطقه ابی صیفون منتهی می‌شود. منطقه عین ماضی از شهرت علمی و دینی برخوردار بود؛ چون مرکز صلاح و ولایت است و به علمای بزرگش در علم ظاهر و باطن مشهور است.

سلسله نسب شیخ تیجانی به حسن مثنّا بن حسن السبط بن علی بن ابی طالب می‌رسد. پدر شیخ تیجانی عالمی وارسته بود و غیر از خدا به هیچ کس و هیچ چیز تعلق خاطر نداشت. او در سال ۱۱۶۶ ق به دلیل ابتلا به طاعون از دنیا رفت. مادر شیخ تیجانی نیز که سیده‌ای فاضله و بانویی پاکدامن بود، هم‌زمان با پدرش در همان روستا از دنیا رفته است (المغربی الفاسی، ۲۰۱۲، ج ۱، ص ۲۴).

تیجانیه در بورکینافاسو به دو شاخه یازده (حمویه) و دوازده تقسیم می‌شود. حمویه از نام مؤسس آن، شیخ احمد حماه الله، مشتق شده است. حماه الله بن محمد بن سیدنا عمر التیشیتی متولد حدود ۱۸۸۲ م در روستای «نیورو» در کشور مالی است،

از پدری که سیدی موریتانی بود و مادری از قبیله فلانی.

حمویه یکی از شاخه‌های فعال تیجانیه در منطقه است و بنیانگذار آن، شیخ حمایه الله، وردش را در هجده سالگی (حدود سال ۱۹۰۰م)، از عالم صوفی جزایری به نام شیخ سیدی محمد الاخضر، اخذ کرده است. تیجانیه حمویه در تعداد خواندن ذکر صلات (جوهره الکمال) با بقیه شاخه‌ها تفاوت دارد؛ زیرا آنان این ذکر را یازده مرتبه می‌خوانند و از این رو آنان را تیجانیه یازده نامیده‌اند؛ در حالی که بقیه شاخه‌های تیجانیه، این ذکر را دوازده مرتبه می‌خوانند و به همین دلیل به آنان تیجانیه دوازده می‌گویند.

از دیگر ویژگی‌های حمویه، قصر خواندن نماز است. همچنین آنان معتقدند که شیخ حمایه الله از دنیا نرفته و هم‌کنون نیز در انتظار برگشتن اویند (تراوری، ۲۰۱۵، ص ۸)

۲-۳. شخصیت‌ها و علمای صوفی

مهم‌ترین شخصیت‌ها و علمای تیجانیه که در بورکینافاسو نقشی مؤثر دارند به قرار ذیل‌اند:

۲-۳-۱. شیخ دکتر ابوبکر دکوری

ایشان از مشایخ و پیشوایان تیجانیه حمویه معاصر به حساب می‌آید و به گفته خود در آغاز تحصیل نزد پدرش مرحوم شیخ فودی عبدالله دکوری، همچنین نزد برخی از اساتید کتاب (مکتب‌خانه) به فراگیری قرآن کریم پرداخته است. او دوره ابتدایی را در شهر «واگادوگو» پایتخت بورکینافاسو و در مدرسه مرکزی گذرانده و با ادامه تحصیل در مقاطع متوسطه و دانشگاه در مدینه، موفق شد مدرک دکترای اصول فقه را از دانشگاه اسلامی مدینه دریافت کند. وی با کسب رتبه عالی و درجه اول، نخستین شهروند بورکینافاسو (فولتای علیا) است که این مدرک را در علوم اسلامی کسب کرده است. او همچنین دیپلم عالی زبان و تمدن فرانسه را از دانشگاه سوربن

پاریس کسب کرده است. او از زمان «بلز کامپوره»، رئیس جمهور پیشین بورکینافاسو تا کنون مشاور ریاست جمهوری در شؤون اسلامی بوده و رئیس بانک توسعه اسلامی (BID) در بورکینافاسو است. او مدرسه‌ای عربی - فرانسوی، یک مسجد جامع و نیز دانشگاه اسلامی تأسیس کرده است. وی همچنین نماینده بورکینافاسو در تعدادی از سازمان‌های بین‌المللی، است؛ از جمله شورای عالی اتحادیه جهانی مسلمانان در مکه مکرمه، شورای عالی و نهادهای فتوا در قاهره، شورای عالی مؤسسه محمد ششم برای علمای افریقایی در مراکش، و سایر سازمان‌ها و نهادهای اسلامی در داخل و خارج از بورکینافاسو.

دکتر ابوبکر دکوری اکنون در زاویه‌ای در محله حمدالله در حومه غربی شهر واگادوگو استقرار دارد. این محله را که امروزه به دلیل گسترش پایتخت، در قلب واگادوگو قرار گرفته، پدر دکتر دکوری، شیخ فودی عبدالله دوکوری، در سال ۱۹۵۸م تأسیس کرد؛ هنگامی که پس از هجده سال اسارت در زندان‌های فرانسویان، یعنی زندان‌های «واهیغویا»، «موپتی»، «کدال» (مالی) و «داکار» (سنگال)، پایتخت مستعمرات فرانسه در غرب افریقا، به کشور بازگشت. زاویه حمدالله امتداد زاویه «جبو» محسوب می‌شود که یکی از قدیمی‌ترین مراکز صوفیه در بورکینافاسو است و در دهه بیستم قرن گذشته تأسیس شده است (دکوری، ۲۰۲۲م).

۲-۳-۲. شیخ ابوبکر مایگای دوم

او یکی از مشایخ تیجانیه حمویه و رهبر معنوی صوفیه معاصر در بورکینافاسو است. شیخ ابوبکر مایگای دوم پس از درگذشت پدرش - شیخ سیدی محمد مایگای اول، - رهبری تیجانیه را بر عهده گرفت. بزرگ‌ترین مرکز فرهنگی - مذهبی آنان نیز شهر «رحمت‌الله» است که در جنوب بورکینافاسو و در فاصله ۲۵۰ کیلومتری پایتخت قرار دارد. شهر «رحمت‌الله» را جد شیخ ابوبکر مایگای دوم هنگام بازگشتش از تحصیل در مالی نزد شیخ حماه الله تأسیس کرد. آنان در اقصی نقاط کشور و حتی در خارج از کشور، پیروان و مریدانی دارند.

به گفته یکی از علمای شیعه مرحوم شیخ ابوبکر مایگای دوم از نظر اجتماعی و حتی سیاسی از حامیان و مدافعان شیعه و مکتب اهل بیت بود. از جمله اینکه پس از افتتاح سفارت ایران در بورکینافاسو در دهه هشتاد قرن گذشته میلادی (سال ۱۳۶۵ش) عده‌ای بدخواه، انجمن‌های اسلامی را متقاعد کردند تا سندی را امضا کنند مبنی بر اینکه سفارت جمهوری اسلامی ایران در کشور ما نامطلوب است و عناصر این سفارت باید کشور را ترک کنند؛ زیرا جامعه نمی‌خواهد آنها در کشور بمانند. این موضوع به ریاست بورکینا رسید. وقتی جناب شیخ ابوبکر مایگای دوم از این موضوع آگاه شد، آن را نپذیرفت و وقتی از ایشان درخواست شد که ضمانتی بدهد، او در پاسخ گفته بود: همه کسانی که با سفارت همکاری می‌کنند از مریدان من هستند و من به شما ضمانت می‌دهم که کاری انجام ندهند که به مملکت زبانی برسد. این گونه، خداوند توطئه آنان را به دست شیخ خنثا کرد.

در حال حاضر پسر ایشان، جناب دکتر سید محمد مایگای دوم، پس از درگذشت شیخ، عهده‌دار رهبری طریقه شد (سیدی محمد، ۲۰۲۳م) و خلیفه عام تیجانیه در بورکینافاسو محسوب می‌شود.

۳-۲-۳. شیخ عبدالوهاب ویدروغو تسلیم

ایشان هم از مشایخ معاصر تیجانیه حمویه است که پس از درگذشت پدرش، شیخ محمد الامین ویدروغو در سال ۲۰۰۶م رهبری مریدان را بر عهده گرفت که در سراسر بورکینافاسو و حتی در کشورهای همسایه، مقلدان یا مریدانی دارد و اکثر آنان سالانه به شهر «تسلیم» می‌روند تا در جشن بزرگداشت ولادت با سعادت مولای دو عالم، حضرت محمد بن عبدالله - صلوات الله علیه و آله و سلم - شرکت کنند. شهر تسلیم بزرگ‌ترین مرکز فرهنگی آنان است که در استان «زندما» (Zondoma) قرار دارد. البته نقل شده است که مؤسس شهر تسلیم (شیخ ابراهیم ویدروغو) قبل از بازگشت به فولتای علیا، زاویه‌های دیگری در کشور مالی تأسیس

کرده بود (مونی، ۲۰۲۳م).

۲-۳-۴. شیخ دکتر خالد سانا

او از مشایخ تیجانیه معاصر و تأثیرگذار در عرصه تبلیغ است. دکتر خالد سانا که فارغ التحصیل سوریه است، دارای سبک و هنر گفتمانی است که مخاطبان را تحت تأثیر قرار می‌دهد. «بنیاد شیخ دابلو» متعلق به اوست. ایشان غالباً با سازمان‌های ترکیه سر و کار دارد. وی تألیفاتی نیز دارد، از جمله کتاب (زندگی‌نامه مجاهد بزرگ شیخ ابی بکر مایگای اول)، بنیانگذار شهر رحمت الله در جنوب بورکینافاسو.

۲-۳-۵. شیخ دکتر سلیمان صوری

ایشان هم از مشایخ بانفوذ تیجانیه و اهل بورکینافاسو است، ولی غالباً در کشور نیجریه سکونت دارد. زحمات فراوان شیخ دکتر سلیمان صوری در رد سلفیه و هابیه و اثبات تصوف، جایگاه ویژه‌ای نزد صوفیه یافته است. سخنرانی‌های علمی ایشان در نقد بزرگان و هابیت، از تندروی آنان به‌ویژه در زمینه مشرک دانستن و تکفیر صوفیه و سایر مسلمین تا حدودی کاسته است.

۲-۳-۶. شیخ عبدالعزیز عاقب صوری

شیخ عبدالعزیز عاقب صوری که اخیراً مطرح شده است، در کشور مالی بوده است و مریدانش او را قطب‌القطاب یا قطب‌الزمان می‌خوانند. برنامه‌های تبلیغی او اغلب در استادیوم‌های فوتبال برگزار می‌شود که از جمعیت پر می‌شود. شاگردان و طرفداران ایشان در مجالس تبلیغی او همراه خود آب می‌آورند جهت تبرک. گاهی نیز عده‌ای به دست او مسلمان می‌شوند؛ به‌ویژه در مراسم بزرگداشت سالروز میلاد پیامبر اکرم.

۲-۳-۷. شیخ محمود باندی

او از مشایخ معاصر تیجانیه و واعظ و مبلغ اسلامی است. ایشان در یکی از سخنرانی‌های خود گفته است که از هر دو طریقه تیجانیه (یازده و دوازده) اجازه ورد

دارد. محله «سمندی» (Samandin) مقر اصلی او در شهر واگادوگو است. ایشان در داخل و خارج کشور، پیروانی دارد و در سازمان اسلامی بورکینافاسو نقشی مهم ایفا می‌کند.

ظرفیت‌های صوفیه بورکینافاسو

صوفیه، به‌ویژه تیجانیه، ظرفیت‌های فراوانی در بورکینافاسو دارند. البته برای اینکه از این فرصت بیشترین بهره برده شود، باید اقدام جدی‌تری به عمل آید و بدین منظور، برنامه‌ریزی خوب و اجرای دقیق آن ضرورت دارد.

ظرفیت‌های تیجانیه در بورکینافاسو را می‌توان به دو دسته «فرهنگی - و اجتماعی» تقسیم کرد.

۱. ظرفیت‌های فرهنگی

یکی از ظرفیت‌های مذهبی و فرهنگی صوفیه بورکینافاسو، وجود مشترکات بسیار آنان با مسلمانان و به‌ویژه با شیعیان است. موضوعات مشترک بین مسلمین عبارت است از قرآن کریم، شخصیت نبی مکرم اسلام، جایگاه و منزلت اهل بیت در قرآن و روایات و تاریخ، قبله مشترک، و حتی مهدویت. با توجه به اهمیت دعا، توسل، ذکر و زیارت نزد صوفیه (شاهدی، ۱۳۹۷، ص ۳۶۲)، این موضوعات از مشترکات بین شیعه و صوفیه است و می‌شود برنامه‌های مناسبی بر اساس این مشترکات تنظیم کرد؛ برنامه‌هایی از قبیل برگزاری مسابقات قرآنی مشترک بین صوفیه و شیعه، همایش‌های علمی مشترک در موضوعات مختلفی مانند مهدویت، عاشورا و...، برپایی مراسم دعا و توسل مشترک، و حتی گفت‌وگوی دینی شفاف. اینها نمونه‌ای از ظرفیت‌های دینی و فرهنگی صوفیه بورکینافاسو است که درخور توجه است و می‌تواند مبنای تعاملات فرهنگی شیعیان و صوفیه تیجانیه قرار گیرد. تعاملاتی که هم‌اکنون به صورت بالفعل بین شیعه و صوفیه وجود دارد به قرار ذیل است:

هم‌اکنون در بورکینافاسو میان شیعیان و صوفیان تعامل فرهنگی و علمی وجود

دارد؛ از جمله مشارکت متقابل در مراسم یکدیگر، مانند مشارکت صوفیان به ویژه تیجانیه حمویه در مراسم عاشورا، جشن سالانه غدیر، جشن میلاد امامان معصوم شیعه و فاطمه زهرا و مناسبات دیگر. همچنین مشارکت شیعیان در جشن میلاد پیامبر اعظم که صوفیه هر ساله به ویژه در شهرهای رحمت الله و تسلیمان برپا می کند.

از زمینه های همکاری های بین دو گروه می توان به مدارس «مفتاح العلوم» و شاخه های آن اشاره کرد که شعبه مرکزی آن در شهر رحمت الله قرار دارد. برخی از دانشجویان این مدرسه برای ادامه تحصیل به نمایندگی دانشگاه بین المللی المصطفی در واگادوگو معرفی می شوند. نکته دیگر این است که برخی از شیوخ شیعه مانند شیخ سیدی محمد و دروغو، از علما و مبلغان مشهور شیعه و معاون مدیر کنونی المصطفی در بورکینافاسو (۲۰۲۳م) و شیخ عیسی کیندو، از هسته های نخستین شیعه و مدیر مؤسس معهد امام علی و امام جماعت مسجد المهدی، از واعظان و سخنرانان رسمی بزرگترین مسجد صوفیه در پایتخت (واگادوگو) است. حتی حدود چهار سال پیش نیز علمای شیعه، از جمله شیخ عبدالله باوی، نماینده وقت جامعه المصطفی العالمیه در کشور بورکینافاسو، در مسجد مذکور اعتکاف کردند. همچنین شیعیان در همین مسجد، محافل انس با قرآن برگزار می کنند. همه این موارد از رابطه خوب این دو گروه (شیعیان و صوفیان) حکایت دارد.

همزیستی آنان چنان مسالمت آمیز است که حتی بین آنان پیوند ازدواج نیز برقرار شده است و خانواده هایی را می توان یافت که برخی از اعضای آن تیجانیه و برخی دیگر شیعه هستند.

شورای عالی شیعیان نیز برخی از علما، شیوخ و ائمه تیجانیه را برای شرکت در دوره های فرهنگی و آموزشی که در لبنان و جمهوری اسلامی ایران برگزار می شود اعزام کرده است و آنان نیز از این دروه ها ابراز خرسندی و بهره مندی کرده اند. جناب شیخ علی بدرا ترائوره، واعظ و خطیب مسجد آل محمد در شهر بوبو دیولاسو، پایتخت دوم بورکینافاسو، به نویسنده این سطور خبر دادند که میان او و

صوفیان منطقه رابطه خوبی وجود دارد و در مراسم یکدیگر شرکت می‌کنند (ترانوره، ۲۰۲۳م).

آنچه برای بهبود همکاری فرهنگی میان شیعیان و صوفیان پیشنهاد می‌شود به شرح ذیل است:

از لحاظ تشکیلاتی و اداری پیشنهاد می‌شود مجلس یا شورای عالی برای هماهنگی و برنامه‌ریزی بین شیعه و صوفیه تأسیس شود؛ اما از لحاظ برنامه‌های علمی و فرهنگی موارد و راهکارهای زیر پیشنهاد می‌شود:

۱. برگزاری دوره‌ها و نشست‌های مشترک بین شیعه و صوفیه به‌ویژه تیجانیه. بهتر است که این نشست‌ها درباره قرآن کریم، شخصیت نبی مکرم اسلام، جایگاه و منزلت اهل بیت در قرآن و روایات و تاریخ باشد، و با توجه به اهمیت دعا، توسل، ذکر و زیارت نزد صوفیه (شاهدی، ۱۳۹۷، ص ۳۶۲)، در سرفصل‌ها و موضوعات دوره‌ها می‌توان روی این موضوعات تأکید کرد؛ زیرا کاوش در این موضوعات، شیعه و صوفیه را به یکدیگر نزدیک‌تر خواهد کرد؛ زیرا اینها موضوعات مشترک بین شیعه و صوفیه است؛

۲. برگزاری برخی دوره‌های کوتاه‌مدت در موضوعات مختلف و ثمربخش مثل اقتصاد، احترام به همدیگر، صلح و آشتی و... و دعوت نمایندگان طوایف و جریان‌های فعال در میدان به‌ویژه صوفیان، برای شرکت و ابراز نظریات بزرگان‌شان درباره موضوع مطرح‌شده و راهکارهای پیشرفت آن؛

۳. دوری از نقاط اختلاف و دشمنی، و تمرکز بر مشترکاتی مثل قرآن کریم، پیامبر اعظم، و اعتقاد به معاد که بین طوایف مختلف اسلامی مشترک است و نیز تمرکز بر انسانیت که وجه اشتراک همه انسان‌هاست؛ زیرا خداوند می‌فرماید:

﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا﴾ (آل عمران، ۱۰۳). امیرالمومنین نیز به مالک اشتر می‌فرماید: «إِنَّمَا أُخِّ لَكَ فِي الدِّينِ وَإِنَّمَا نَظِيرُ لَكَ فِي الْخَلْقِ» (نهج البلاغه

۴. ارائه خدمات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی به همه هموطنان از هر دین و جریانی. این کار باعث ائتلاف قلب‌ها و نزدیک شدن به مذهب اهل بیت است؛
۵. راه‌اندازی طرح‌ها و پروژه‌های انسانی برای خدمت به بی‌نویان، محرومان و یتام و زنان سرپرست خانوار و ایجاد مراکزی برای آموزش کارهای فنی و هنری مانند خیاطی و سعی در ایجاد پروژه‌های به منظور خودکفایی، ولو در بلندمدت؛
۶. احیای شعائر دینی با تکیه بر قشر جوان و نوجوان و برگزاری انواع کلاس‌ها و مسابقات ورزشی؛
۷. تشکیل کمیته مشترک فعالیت‌های فرهنگی و ایجاد مجموعه فنی برای چاپ کتاب‌ها و انتشار مجلات مشترک مثل اسلام‌تصوف و تشیع به زبان عربی و فرانسوی، مذمت جهل، و ستایش دانش، گسترش اخلاق خوب و حسن رفتار در زندگی مشترک بین افراد و گروه‌ها؛
۸. ایجاد منشورات و پیام‌هایی که عاشقان و پیروان و ارادتمندان اسلام، قرآن، پیامبر و اهل بیت در مناطق مختلف را به اتحاد و تعاون و برادری و محبت دعوت کند؛
۹. مبارزه با بدعت‌ها و هر آنچه با آموزه‌های ظاهری اسلام منافات دارد؛ مانند خرافات، سحر و جادوگری؛
۱۰. مشارکت شیوخ و علما در فعالیت‌های عمومی که در خدمت مصالح کشور و مردم است، و پر کردن اوقات فراغت مردم با اشتغال به علم و کارهایی که به نفع آنان باشد؛
۱۱. جست‌وجوی راه‌های برقراری امنیت در کشور و جایگاه و کارکرد علمای دین و اطلاع‌رسانی در قبال وضعیت امنیتی کنونی و تأکید بر هم‌زیستی مسالمت‌آمیز در جامعه.

۲. ظرفیت‌های اجتماعی

صوفیان در کشور، ظرفیت‌های خوب اجتماعی و حتی علمی و سیاسی دارند. از جمله ظرفیت‌های اجتماعی آنان این است که به دلیل سابقه و تلاش گذشتگان‌شان در خدمت به دین و اسلام در جامعه، جایگاه و محبوبیت پیدا کرده‌اند و در سراسر کشور، مسجد و پیروانی دارند. البته نقص‌هایی هم دارند؛ ولی مردم، به طور طبیعی برای شیوخ، عالمان دینی و ائمه جمعه و جماعت احترام قائل‌اند و به منظور حل مشکلات مادی و معنوی خود به آنان مراجعه می‌کنند. حتی در امور سیاسی نیز گوش مردم و مریدان به دهان مشایخ است و از آنان اطاعت می‌کنند. لذا اگر شیخ یا عالم دینی یکی از نامزدهای انتخاباتی را تأیید کند، به او رأی می‌دهند؛ چه کاندیدای ریاست جمهوری باشد، و چه نامزد شهردار یا شورای محلی. بنابراین اگر مشایخ یا علما متحد شوند و بر اساس منافع عمومی و نه منافع شخصی خاص برنامه‌ریزی کنند، می‌توانند سیاستمداران را به سمت مصلحت اسلامی سوق دهند یا آنان را دست کم به رعایت قوانین ظاهری اسلام وادارند و این کار، جز با اتحاد و برنامه‌ریزی دقیق امکان‌پذیر نخواهد بود.

جمعیت نسبی مسلمانان بیشتر است و از لحاظ علمی، مسلمانان و به‌ویژه صوفیان، در مقاطع مختلف تحصیلی، صدها یا هزاران مدرسه خصوصی در سراسر کشور دارند. بنابراین می‌شود با برنامه‌ریزی متمرکز و قوی، این مدارس را تقویت کرد تا خروجی آنها از نظر کمی و کیفی افزایش یابد و تأثیر بیشتری در آینده کشور داشته باشند. اگر پیروان اهل بیت بتوانند در این زمینه به صوفیان کمک کنند، حتماً جایگاهی ویژه نزد آنان خواهند یافت.

برای تعامل اجتماعی با صوفیه موارد زیر پیشنهاد می‌شود:

۱. اجرای پروژه‌های بشردوستانه و خیریه برای خدمت به محرومان، ناتوانان، مستضعفان و فقرا با ساختن یتیم‌خانه برای یتیمان و بیوه‌ها، عیادت از بیماران در

بیمارستان‌ها و کمک به رفع مشکلات افراد، ایجاد مؤسسه حرفه آموزشی مانند خیاطی و تولید مواد غذایی برای فروش در استان‌ها و...؛

۲. مسجدسازی و حفر چاه و ساخت کلینیک‌های اسلامی و ایجاد بیمارستان اسلامی که تمام شیوه‌نامه‌های اسلامی در آن رعایت شود. همچنین برگزاری دوره‌های تابستانی برای دانش آموزان فرانسوی‌زبان، تأسیس کتابخانه عمومی برای مطالعه و تحقیق و پیشرفت علمی و گسترش فرهنگ کتاب‌خوانی به منظور زدودن جهل از جامعه؛

۳. جمع آوری زکات و صدقات و پرداخت آنها به مستحقان، و نیز صرف آن در راه گسترش علوم دینی (تأمین طلاب قرآن و علوم دینی) و مصالح عمومی مسلمین. منظور از تأمین طلاب، یعنی طلاب قرآن کریم (گریبو Garibou) این است که آنان را در تأمین نیازهای ضروری‌شان مانند خوراک و پوشاک یاری کنند تا از نیازمندی و فقر و اشتغال به کارهای سخت برای تأمین معاش خود، آسوده باشند و وقت خود را فقط برای آموختن آموزه‌های قرآن و اسلام صرف کنند در حرفه‌هایی تربیت شوند که در آینده به کار آید؛ زیرا بیشتر آنان فرزندان صوفیان هستند؛

۴. برگزاری اردوهای دانش‌آموزی در تعطیلات تابستانی با تمرکز بر دانش آموزان فرانسوی‌زبان در مقاطع مختلف تحصیلی و تمرکز بیشتر بر فرزندان صوفیان؛

۵. سازماندهی پوی‌هایی برای ریشه کن کردن بی‌سوادی برای مریدان و پیروان و عاشقان اهل بیت در همه استان‌ها یا جاهایی که امنیت وجود دارد؛

۶. تهیه برنامه‌های دینی برای شیوخ بر اساس مبانی صحیح تصوف حقیقی و معارف اهل بیت و اصول تربیتی که آنان را در ادای وظایف خود کمک می‌کند؛

۷. ساخت و تأسیس کتابخانه‌های عمومی برای مطالعه و ترویج فرهنگ کتاب و کتاب‌خوانی که در کشور ما، به دلایلی، جز مواردی اندک، وجود ندارد؛

۸. ایجاد مراکز آموزشی و دارالقرآن‌های مشترک برای حفظ قرآن کریم و آموزش فنون قرائت و مطالعه مفاهیم و تفاسیر از منابع طرفین.

نتیجه گیری

صوفیه در بورکینافاسو همچون دیگر کشورهای غرب افریقا، ظرفیت‌های فراوانی از جمله در زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی دارد. با توجه به اینکه تیجانیه تقریباً میزبان شیعه به شمار می‌آید، علی‌رغم وجود اختلافاتی بین شیعه و صوفیه، مشترکات بسیاری نیز با هم دارند.

شیعه با برنامه‌ریزی صحیح و دقیق می‌تواند از این ظرفیت‌های فرهنگی و اجتماعی به نحو احسن بهره‌برد و در جهت پیشبرد وحدت و اهداف بلند اسلامی گامی بلند بردارد. این کار، شدنی است و هم‌اکنون عده‌ای (رقیبان شیعه) به بهره‌برداری از ظرفیت‌های صوفیه در راستای اهداف خود مشغول‌اند. البته استفاده بهینه از این ظرفیت‌ها مستلزم آن است که در صورت امکان، شورایی عالی بین صوفیه و شیعه تأسیس شود تا با هماهنگی بیشتر، ظرفیت‌های فرهنگی تقویت شود و اموری مثل برگزاری دوره‌ها و نشست‌های مشترک بین شیعه و صوفیه، تشکیل کمیته مشترک فعالیت‌های فرهنگی، ایجاد مجموعه‌ای فنی به منظور چاپ کتاب و انتشار مجله مشترک مثل *اسلام تصوف و تشیع* به زبان عربی و فرانسوی، مذمت جهل و ستایش دانش، گسترش اخلاق خوب و حسن رفتار در زندگی مشترک بین افراد و گروه‌ها و نیز ایجاد منشورات و پیام‌هایی که عاشقان و پیروان و ارادتمندان اسلام و قرآن را در مناطق مختلف به اتحاد و تعاون و برادری و محبت دعوت کند و... همچنین ظرفیت‌های اجتماعی مثل مسجدسازی، حفر چاه، ساخت کلینیک‌های اسلامی، ایجاد بیمارستان اسلامی که تمام شئون اسلامی در آن رعایت شود، برگزاری دوره‌های تابستانی برای دانش‌آموزان فرانسوی‌زبان، تأسیس کتابخانه عمومی برای مطالعه و تحقیق و پیشرفت علمی و گسترش فرهنگ کتاب‌خوانی به منظور زدودن سیاهی جهل از جامعه، و جمع‌آوری زکات و صدقات و پرداخت آنها به مستحقان، و در درجه اول، طلاب، و نیز استفاده آن در مصالح عمومی مسلمین به نحو احسن شکل بگیرد.

فهرست منابع

- قرآن کریم.
نهج البلاغه.
۱. باری علی، محمد فاضل، کریدی، سعید ابراهیم (۱۴۲۸ق / ۲۰۰۷م)، المسلمون فی غرب إفريقيا تاریخ و حضاره، بیروت، الدارالکتب العلمیة، الطبعة الأولى.
  ۲. ترائوری (۲۰۲۳م) مراسله سماحه الشيخ علی بادرا تراوری الداعیة وامام الجمعة لمسجد آل محمد، ۱۶ ینایر.
  ۳. ترائوری، الدكتور علی (۲۰۱۵م)، الإسلام والاستعمار فی إفريقيا، الشيخ حماة الله رجل الدين والمقاومة.
  ۴. سیدی محمد (۲۰۲۳م)، مراسله سماحه الشيخ الأستاذ سیدی محمد ویدروغو مسؤول الثقافة لمجلس الأعلى لأهل البيت و معاون ممثل جامعه المصطفى فی بورکینافاسو بتاريخ ۲۱ ینایر.
  ۵. شاهدی، سید محمد (۱۳۹۷ش)، تصوف در افریقا و تاثیر پذیری از مکتب أهل بیت، قم، ایران ذوی القربی، الطبعة الأولى.
  ۶. صحراوی، عبدالقادر، کتابتیب القرانیة و الثقافة الإسلامیة فی افریقا الغربیة، مدینتی تنبکتو و غاؤ أنموذجا، المجلد ۱۰ العدد ۱، صص ۱۲۳-۱۲۹.
  ۷. دکوری (۲۰۲۲م)، مراسله سماحه الشيخ الدكتور أبوبکر، أحد أساطین العلماء و مشاهیر الشیوخ فی بورکینافاسو و أول دكتور من المعربین فی فولتا العلیا (اسم بورکینافاسو سابقا)، ۱۹ دسمبر.
  ۸. الکلاباذی، محمد أبوبکر (۱۴۰۰ق)، التعرف لمذهب أهل التصوف، بیروت، دار الکتب العلمیة.
  ۹. مونی (۲۰۲۳م)، مراسله فضیلة الشيخ الحاج ادريس مونی (غارانغو)، من أفاضل تلامیذ الشيخ الحاج ابراهیم تسلیم. مارس.

١٠. المغربى الفاسى، سيدى على حرازم ابن العربى برادة (١٤١٧ق/ ١٩٩٧م)، جواهر المعانى وبلوغ الأمانى فى فيض سيدى أبى العباس التجانى رضى الله عنه، التصحيح والتخريج: عبداللطيف عبدالرحمن، الجزء الأول، الطبعة الأولى، بيروت، لبنان.
11. Meton. J. G & Bauman. Clio, M (eds) (2002) .*Religions of the world: A comprehensive Encyclopedia of beliefs and practices*. 4vols. Santa Barbara, California: ABC-Clio.
12. <http://arab-ency.com.sy/detail/2464>.
13. Antadiop, L' Afrique pre-colonial' paris, 1960

ضميمه ها

١. نقشه بوركينافاسو

۲. تصاویر برخی از شیوخ صوفیه و زاویه‌های آنان در بورکینافاسو

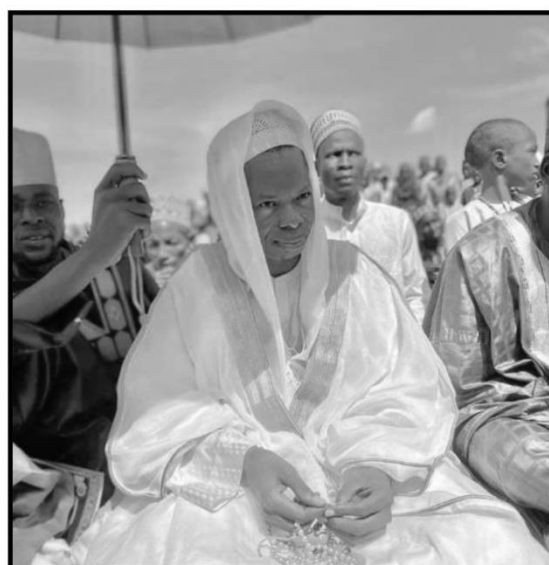
شیخ سید محمد مایگای اول /
فرزند مؤسس شهر رحمت الله

شیخ مرحوم ابوبکر مایگای دوم (رحمه الله)
شهر رحمت الله

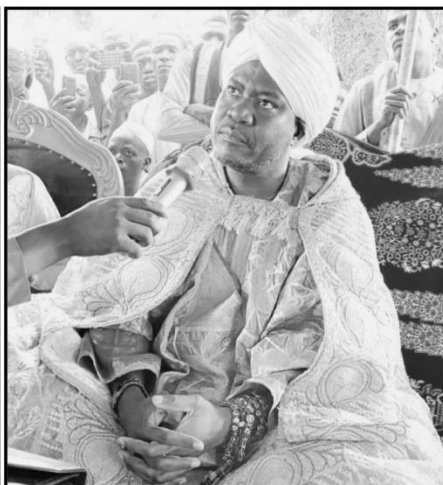
ش دکتر سید محمد مایگای
دوم / خلیفه کنونی رحمت الله

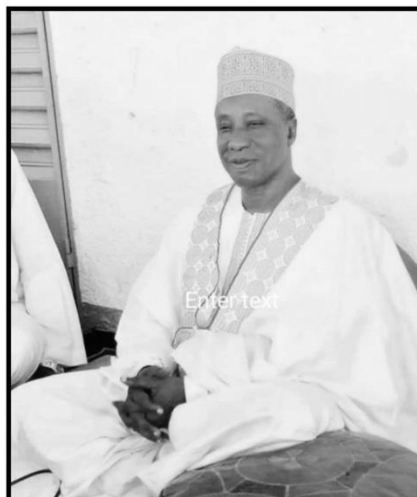
شیخ دکتر سلیمان صوری

شیخ عبدالوہاب ویدروغو
خليفة کنونی تسلیمہ

شیخ دکتر خالد سانا/دبلو

شیخ محمود باندي / واگادوگو

شیخ آدم حاوریمہ ویدراوغو / واگادوگو
نونسی

شیخ عبدالعزیز عاقب صوری

شیخان تسلیما: از سمت راست: شیخ عبدالوهاب ویدروغو / پدر مرحومش، شیخ محمد الامین / پدر بزرگش، شیخ ابراهیم بنیانگذار

فضیلة الشیخ الدكتور أبوبکر دوکوری مع الشیخ الأزهر

خلال استقباله مستشار رئیس بوركينا فاسو للشؤون الإسلامية
الإمام الأكبر: الأزهر حریص على تعزيز التعاون مع دول
القارة الأفريقية

بزرگ ترین زاویه
و مسجد جامع
شهر
رحمت الله

بزرگ ترین زاویه
و مسجد جامع
شهر تسلیما

الزاوية الرئيسية في تسليما

